

Gümnaasium 1631-1651

Eeldused gümnaasiumi eelkooli taset ületava õppeasutuse rajamiseks hakkasid kujuma Eesti ala sattumisega tsentraliseeritud riikide (Rootsi, Taani, Poola) võimkonda Liivi sõja tulemusena. Kõrgema luterliku kooli asutamise mõte tõstati 1620.aastal : haridusküsimused kuulusid olulise osana Gustav II Adolphi reformikavadesse. Tallinna raad ja Eestimaa rüütelkond pidasid uue kooli asutamiseks sobivaimaks nende ühishalduses olevat naistsisterlaste ordu Püha Miikaelu nunnakloostrit. Kavatseti pöörduda kuninga poole, et seal kool avada, kuid siis puhkesid raadi ja rüütelkonna vahel vaidlused ühiselt hallatava territooriumi pärast. Erimeelsused suudeti lahendada alles 1629. aastaks, mil otsustati asutada gümnaasium võrdse kulukandmise alusel. Gümnaasiumi asutamisleping sõlmiti 16.veebruar 1631 ning Gustav II Adolf kinnitas lepingu 13.augustil. Kooi juhtkonna liikmete arv määrati kaheksale (kummaltki poolt neli). 6. juunil 1631 toimus kooli pidulik avamine. Gümnaasium sai 17. sajandi ühiskonnas kiriku, rüütelkonna ja rae kõrval uueks ühiskondlikuks asutuseks.

Kui varasemates linnakoolides ei määratud veel kindlaks õppejõudude arvu ja kooliaastate pikkust, siis gümnaasiumis koolisüsteem reglementeeriti ja pandi paika saadava hariduse üldine maht. Koolis oli neli astet: *prima*, *secunda*, *tertia* ja *quarta*. *Prima* oli lõpuklass.

Esimeste astmete õpilastel oli algselt vähem tunde, umbes 1660. aastate lõpus määrati kõigile neljale astmele 30 tundi kuue tööpäeva kohta.ⁱ Gümnaasiumis asusid õpetama rektor, neli professorit ja kaks kolleegi, kes õpetasid madalama astme õpilasi. Lisaks neile olid veel juhtkond, kes vastutas professorite valimise eest, kooli juhtimise ja selle heakäigu eest. Juhtkond pani paika ka õppekava.ⁱⁱ Rektor juhtis gümnaasiumi tegevust ning ta valiti ametisse gümnaasiumi poolt. Rektori üks kohustusi oli ka teoloogia õpetamine. Seda peeti esmatähtsaks õppeaineks, mida omakorda rõhutab see, et rektoriks valiti enamasti ülikooli usuteaduskonna lõpetanu. Kuna koolielus ja õpetamisprotsessis etendasid laul ja muusika olulist osa, siis oli õppepersonali hulgas olulisel kohal ka kantor. Tema ülesandeks oli kirikulaulude õpetamine, pidulikel puhkudel muusika eest hoolitsemise ning mõne ainetunni andmine. Samuti juhatas ta ka õpilaskoori Oleviste kirikus.

Koolis õpetati filosoofiat, geograafiat, ajalugu, retoorikat, õigusteadust, poesiat, kreeka ja heebrea keelt.ⁱⁱⁱ Nooremates klassides õpetati ka ilukirja ning seal tunnis pidid käima ka halva käekirjaga vanemate klasside õpilased. Olulisemad õppeained olid teoloogia, muusika, ja

ladina keel, kus õpiti klassikalist kirjandust ja ülemistes astmetes toimus õpetus ladina keeles. *Prima* ja *sekunda* õpilased pidid omavahel ka ladina keeles vestlema, kui nad seda ei teinud, pidid maksma rahatrahvi, 1,5 vaskööri.^{iv} Ladina keele õpetamine oli aukohal ning seda pidid õpetama nii rektor kui ka poeesia-, retoorikaproffessor ja ainetunde andvad kolleegidki. Ladina keeles toimusid ka kooli tähtsamad pidulikud sündmused ja avalikud esinemised. Ladina keele oskamine ja ladina keeles kirjutatud tähtsaimate antiikautorite teoste tundmine oli gümnaasiumi lõpetamise üks põhitingimusi.

Kuigi gümnaasiumi ülemastme õppekava oli humanitaarse kallakuga, nõudis aeg loodusteaduste, sõjakunsti, kaubanduse arengu tõttu, ka matemaatika õpetamist, et 17. sajandiga „kaasas käia“. Võrreldes Tallinna Gümnaasiumi ja Tartu Ülikooli õppekavasid, ilmneb, et neis polnud suuri erinevusi.

Peale kohustusliku õppetegevuse andsid kõik professorid gümnaasiumis ka eratunde, millest võtsid osa peaaegu kõik kahe vanema klassi õpilased. Eratunnid olid tasulised ja nende eest maksti kas rahaliselt või ka natuuras (küttepuid, valgustustarbed).^v

Kooli sissesaamiseks tuli teha katsed ja kinnitada kooli reeglite austamist. Ülesnäidatud teadmiste alusel jagati õpilased klassidesse. Kuna klassid olid ainepõhised, siis võis üks õpilane käia mitme astme õppes. Neid aineid, mida õpilane rohkem teadis, võis õppida kõrgemas astmes, neid, mida ta vähem oskas, madalamas astmes. Õpilase üldine klassinumber pandi selle järgi paika, millise astme tunde tal kõige rohkem oli.^{vi}

1636. aastal võeti vastu 46. punktiline seadus, kus määratleti üldised koolikorra reeglid, esikohale seati kristlikud vagaduse nõuded: õpilasi kohustati eelkõige oma vagaduse eest hoolt kandma, muidu polevat neil võimalik õpingutel edu saavutada. Seega pidid õpilased näiteks hoolsalt kirikulaule õppima, osa võtma hommikupalvusest, jumalateenistustest, käima armulaul, seejuures vanemate klasside õpilased pidid enne armulaula käima rektori ja professorite juures andeks palumas. „Nagu katkust“ tuli hoiduda kokkupuutest jumalavallatute nimestega. Õpetajaid tuli armastada ja austada. Õpilased pidid kaasas kandma õppevahendeid ja esitama kodutööd õigeaks ajaks. Nii hilinemisel kui ka koolist puudumisel tuli õpilasel maksta rahatrahvi, vastavalt 1 hõbetükk või iga kolme puudunud tunni eest 3 hõbetükki. Kes karistust rahas ei suutnud tasuda, pidi end lunastama ihunuhtlusega. Ka koolipiiridest väljaspool pidid õpilased, mõõdukalt ja karskelt elama, hoidudes joomaseltskondadest, pulma minemiseks tuli koolilt luba küsida ja külmas vees keelati

supelda.^{vii} Keeldudest üle astumisel oli karistuseks noomitus, koha kaotamine, ihunuhtlus või arest või ka eksimust käsitleva kirjandi kirjutamine.

Selle seaduse järgi soovitati neil, kel puudusid vajalikud vaimsed võimed, õigel ajal õpetajate nõu kuulda võtta ja teine elutee valida. Seevastu aeglastel õppuritel soovitati hoolsuse ja usinusega korvata see, mille loodus puud jätnud.

Sätestati ka koolist lahkumise kord: ülikooli pürgija pidi gümnaasiumis õppima neli, erilise andekuse korral kolm aastat. Lahkujal tuli rektorilt saada tunnistus elukommete ja õpingute kohta ning näidata üles tänulikkust. See seadus jäi püsima ligi pooleteiseks sajandiks.

Et kooliastet vahetada, tuli teha vaheeksameid. Enne lahkumist pidi õpilane kooliga jumala jätma ja osalema ka lõpuaktusel. Lõpuaktusel pidi õpilane hoolitsema saali kaunistuste eest, pidama lõpukõne või ladinakeelse dispuudi. Kui õpilane nendest nõuetest kinni ei pidanud, võidi teda karistada, nt head aega ütlemata jätmise puhul kartseriga, lõpuaktusele mitteilmunutel nõuti ülikooli astumisel erakorralist eksamit.

Tähtsate sündmuste puhul, nt rektorite ja professorite ametisse kinnitamise, valitsejate vahetumise ja neile tähtsate sündmuste korral korraldati aulaaktusi.^{viii} Riigi sündmuste tähistamise puhul oli saal tavaliselt üleni vaipadega kaetud ning aktust sisustas instrumentaalmuusika. Õpilased kui ka õppejõud esinesid kõnede ja deklamatsioonidega linnas toimuvatel tseremooniatel ja pidustustel.

Gümnaasiumi professoritel oli silmapaistev osa Tallinna argi-, teaduselus: haritud meestena rakendas raad neid mitmes suuri teadmisi nõudvas ülesandes. Nt kooli matemaatikaprofessor Gebhard Himself, kellel oli ka meedikuharidus, määrati 1634. Linnaarstiks, '40-69 valitses ta ka raeapteeki ning '48. Aastal määrati ta ka linna inseneriks ja kindlustustööde juhatajaks.

Üks probleem, millega kool algusaastail silmitsi seisis oli õpilaste vähesus, sest linnakoolist jõudsid gümnaasiumi vaid üksikud. Nt 1688.a teatas rektor, et viimase 6 aasta jooksul on linnakoolist gümnaasiumi tulnud vaid 6 poissi. Veelgi enam kurdeti gümnaasiumi astunud nõrgast ettevalmistusest, mis põhjustas halva edukuse ning seetõttu jõudsid kõrgemaise klassi veelgi vähesemad, sest vanemad eelistasid õpilasi, kes õppetegevuses jõudsasti edasi ei liikunud, koolist ära võtta ning kaupmeeste juurde teenistusse panna, või õpilased otsustasid ise enneaegselt lahkuda.

Rootsi Kuninglik Gümnaasium 1651-1710

Peale nime vahetust suuri muudatusi koolisüsteemis ei toimunud. Koolis jätkati retoorika, teoloogia, poeesia tunde ning ladina, kreeka ja heebrea keele õpetamist. Tunniplaanis oli ka filosoofia, mille alla kuulusid erinevad ained: loogika, füüsika, eetika, poliitika ja ajalugu. Seejuures füüsikõpetajaks valiti professor, kes seda ainet kõige rohkem õpetada tahtis.^{ix}

Kuningliku gümnaasiumi ajal oli peamiseks ettevõtmiseks gümnaasiumisse astujatele kehtestatud nõuete paikapanek. Prooviti lahendada teadmiste vajakajäämise probleemi, mis tekkis, kui linnakooli lõpetanud õpilased soovisid jätkata gümnaasiumis kooliteed, aga gümnaasium leidis nende teadmised olevat liiga kesised. Otsustati näiteks linnakooli lõpuklass muuta sisuliselt gümnaasiumi ettevalmistusklassiks. Samuti prooviti keelustada eraõpetajaid, sest paljud õpilased otsustasid gümnaasiumi asemel eraõppe kasuks, mis vähendas gümnaasiumisse astujate arvu.^x

1650. aastate keskel tuli osa Tartu ülikooli õppejõude Vene- Rootsi sõja (1656-58) eest pakku Tallinnasse, kus jätkasid loengute andmist gümnaasiumi hoones. See osutus gümnaasiumile ohtlikuks, sest osa õpilasi otsustas gümnaasiumi lõpetamata jätta ja otse *sekunda*´st ülikooli minna. Professoritele oli see amuti vastumeelne – konkurents. Tartu ülikooli õppejõud kasutasid gümnaasiumi ruume kuni 1665. aastani.^{xi}

Peale õpilaste väikese arvu valmistas professoritele ja gümnasirahidele muret distsipliini puudumine õpilaste hulgas. Selleks, et olukorda kontrolli all hoida, karmistati iga natukese aja tagant korrareegleid ja muudeti karistused karmimaks. Suured probleemid olid näiteks lärmamine, duellid (mõõkade ja püstolitega) ja lugupidamatus professorite suhtes (ei tervitatud).^{xii} Karmistati ka koolist ilma head aega ütle mata lahkumise karistust: senise kartseri asemele otsustati võtta õpilastelt töö saamise võimalus Eestimaal asuvatel ametikohtadel ning samuti teatati nende nimed ka Rootsimaale, et neil puuduks võimalus ka seal saada soodsaid elamisvõimalusi.

Uued muudatused gümnaasiumi juhtimises tehti 1680. -90.aastail. Karl XI ajal aadli privileege piirati ja riik muutus gümnaasiumi ainuperemeheks.

Põhjasõja ajal oli õppejõudude majanduslik olukord raske: enam ei saanud nad riigilt peaaegu üldse palka. Õpetegevus kannataas suurte aineliste raskuste all, millele lisanesid otsesed

sõjaraskused: Põhjasõja algaastatel paigutati suurimasse auditooriumisse hein ja kuigi kuninganna Kristiinalt oli 1650.a saadud privileeg, mille kohaselt olid professorid igasugustest koormistest vabastatud, paigutati professorite korteritesse sõdureid, mis nende olukorda veelgi halvendas. Siiski jätkus koolis tähtpäevade ja eriliste sündmuste tähistamine, nt tähistati Karl XII võitu Peeter I väe üle Narva lahingus.

Gümnaasium 1710-1805

1710. 29 september alistusid Tallinna linn ja Eestimaa rüütelkond Vene väele, kirjutades alla Harku rahu lepingule. Allakirjutamisega kohustus Vene sõjaväe juhataja kindral Bauer gümnaasiumi säilitama.

Põhjasõja ajal jäi õppetegevus soiku, laastava katku ja sõja mõjul oli kooli jäänud ainult üks professor (Johann Rudolph Brehm) ja kolm õpilast. Nende ja mõnede uute juurdetulnud õpilastega, alustaski ainus professor uuesti õppetööd. Alles 1714.aastal liitus õpetamisega ka teine professor ning aasta hiljem kolmaski.

Rootsi valitsusvõimu lõppaastail aset leidnud linna üldine vaesumine mõjus kooli niigi raskele olukorrale rängalt: õpetajate palkamiseks polnud raha ning ei suudetud ka hooneid enam korras hoida. 1713.a olid katused nii katki, et suurte sadudega kippus vihmavesi klasse uputama. Häirivalt mõjusid õppetööle ka gümnaasiumi ruumidesse majutatud vene sõdurid. Ka nurgakoolid vähendasid gümnaasiumi õpilaste arvu, mistõttu nõudis rektor nurgakoolide kaotamist.

Kooli ülalpidamist raskendas seegi, et 1716.a algul tuli gümnaasiumihoone kindralkuberner Menšikovi käsul garnisonile loovutada: sõjavägi tahtis sinna paigutada vangistatud kurjategijad. 1718. vabastas sõjavägi maja, kuid Menšikov kavatses sinna asutada kooli vene rahvusest noorte jaoks. Alles 1719. Sai raad gümnaasiumihoonele kõik õigused tagasi ja õppetegevus võis jätkuda. Vene sõjavägi kasutas majandushooneid ja keldreid veel 1725. A proviandilaona.

Koolielu hakkas normaliseeruma alles pärast Uusikaupunki rahulepingu sõlmimist 1721. aastal. Kuna suurem koolireform toimus 1805. aastal, siis kooli nime vahetamisega Linna Keiserlikuks Gümnaasiumiks ja Vene võimu algus koolisüsteemis suuri ümbermuudatusi ei

toonud. Koolielu jäid edasi korraldama gümnaasiarhide kolleegium, aga administratiivne võim gümnaasiumi üle langes kubernerite kätte.^{xiii} Õppejõudude arv suudeti tõsta kaheksani ning see osutus piisavaks kogu 18. sajandiks. 1786. aastal likvideeriti raed ja seega lõppes rae võim gümnaasiumis. Rae asemele loodi magistraadid. Magistraadide ajal oli gümnaasiarhide kolleegium neljaliikmeline.

Õppeained jäid üldjoontes samaks, mis Rootsi ajal, mõningad muudatused tulid õppekohtades. Näiteks loodi teoloogia professor, mille alla kuulus ka heebrea keel. Matemaatika alla läks õigusteadus ja paarikümneks aastaks ka prantsuse keel. Ka matemaatilised ained said õppekavas tunduvalt praktilisema kallaku, nt geomeetria tehti väliõppusi koos kaardistamisega. 1710. aastate alguses, kui koolis oli vähe õpilasi, tegutses üks klass, 1745. aastal lisati taas neljaklassilisele koolile juurde veel viies klass, *quinta*. Sinna astumiseks polnud vaja eelnevalt mingeid kriteeriume täita ja selline süsteem püsis kuni 1805. aastani.^{xiv}

Võimu vahetusest andis koolis märku vene keele õpetamine alates 1725. aastast.^{xv} Vene keele tundide arv ulatus 18. sajandi lõpukümnenditel *prima* klassis kuni kümne tunnini nädalas.^{xvi} Iga aine jaoks oli koostatud ka kohustusliku kirjanduse nimekiri, mille alusel koolitunde läbi viidi, näiteks *quinta*´s tuli lugeda piiblitlugusid, *quarta*´s keskenduti grammatikale.^{xvii} Lisaks ei omistatud enam ladina keelele nii suurt tähtsust: kes õpetlaseks saada ei soovinud ja ülikooli minna ei tahtnud, võis omal valikul õppida selle asemel mõnda muud ainet. Õppetundide arv nädalas tõusis endise 30 pealt 38 peale.^{xviii} Läbivalt 17.- 18. sajandi koolisüsteemis kerkib esile kaks valdkonda: teoloogia ja klassikaline keel ja kirjandus, mida õpilased pidid põhjalikult oskama, et gümnaasiumi lõpetada.

Balti erikord raskendas eesti päritolu õpilastel gümnaasiumisse astuda, seepärast olid 17.-18. sajandil õpilasteks veel saksa noored. Õpilasi oli umbes 65-70, enamasti linnakodanike pojad, aga ka maa-aadlike ja mõisaametnike järglased, mõned õpilased tulid isegi väljastpoolt Eestit nt Saksamaalt.^{xix}

Lõppsõna

Tallinna Gümnaasiumi stabiile tegevus läbi kahe sajandi muutis kooli Eesti oludes ainulaadseks hariduskeskuseks. Gümnaasium omandas kindla ja silmapaistva koha nii Tallina

kui ka kogu Eesti kultuuripildis. (Linnale tähendas gümnaasiumi avamine uue kultuurikolde kujunemist seni elu keskuseks olnud kirikute kõrval.

ⁱ Samas, lk 11.

ⁱⁱ Samas, lk 7-8.

ⁱⁱⁱ Andresen, Lembit, lk 34.

^{iv} Jensen, lk 17.

^v Samas, lk 11.

^{vi} Samas, lk 14-15.

^{vii} Gustav Adolphi Gümnaasium 375. Peatoimetaja Jaan Tamm. Eesti entsüklopeediakrjastus. Tallinn 2006, lk 28-29.

^{viii} Jensen, lk 15.

^{ix} Samas, lk 24.

^x Samas, lk 21.

^{xi} Samas, lk 22.

^{xii} Samas, lk 22-23.

^{xiii} Samas, lk 36,38.

^{xiv} Samas, lk 40.

^{xv} Samas, lk 37.

^{xvi} Gustav Adolphi Gümnaasium 375. lk 53.

^{xvii} Samas, lk 52-53.

^{xviii} Samas, lk 53.

^{xix} Samas, lk 54.

Andresen, Lembit. Eesti kooli vanem ajalugu. Valgus. Tallinn 1985

Jensen, Jaan. Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasium 1631-1931. Tallinn 1931

Eesti ajalugu I. Avita. Tallinn 1996

Gustav Adolphi Gümnaasium 375. Peatoimetaja Jaan Tamm. Eesti entsüklopeediakrjastus. Tallinn 2006